Efnisyfirlit

Fylgt úr hlaði 9

1. Börn og unglingar í íslensku samfélagi 13
   - Fjöldi barna og unglinga af heildarmannfjölda 13
   - Fæðingar 14
     - Fjölburafæðingar 15
   - Hjúskaparstaða foreldra við fæðingu barns 15
   - Ættleiðingar 16
   - Flóttabörn – nýbúabörn 17

2. Fjölskyldan 19
   - Barnafjölskyldur 19
   - Hjónavígslur og lögskilnaðir 20
     - Forsjá barna við skilnað 22
     - Ágreiningur um forsjá 22
     - Óvígð sambúð og sambúðarslit 23
   - Atvinnuþátttaka foreldra 23
     - Vinnuframlag og atvinnuleysi barnafólks 23
     - Fæðingarorlof 25
     - Foreldrar og veik börn 25
   - Hvenær flytja börnin að heiman? 26
   - Samverustundir foreldra og barna: Umgengni og gæslutilhögun 27
     - Umgengnisréttur 29

3. Efnahagur barnafjölskyldna 33
   - Fjárhagsaðstæður heimila 33
   - Húsnæðisaðstæður barnafjölskyldna 34
   - Barnabætur 34
   - Almannatryggingar 35
     - Greiðslur í fæðingarorlofi 35
     - *Fæðingarstyrkur* 36
     - *Fæðingardagpeningar* 36
     - Greiðslur vegna framfærslu barna 36
     - *Barnalífeyrir* 36
     - *Menntunarbarnalífeyrir* 37
     - *Mæðra- og feðralaun* 37
     - Meðlagsgreiðslur 37
     - *Meðlag* 37
     - *Menntunarmeðlag* 37
     - *Sérstök framlög meðlagsgreiðenda* 38
     - Stuðningur við fötluð og langveik börn 38
     - *Umönnunargreiðslur og umönnunarkort* 38
     - *Bifreiðahlunnindi* 39

Sjúkratryggingar 39
Réttur til sjúkratrygginga 39
Sjúkrakostnaður 39
Sjúkradagpeningar 40
Læknisþjónusta og heilsugæsla 40
Lyf 40
Lífsnauðsynleg næringarefni og sérfæði 40
Tannlækningar 40
Tannréttingar 40
Sjúkraþjálfun, iðjuþjálfun, talþjálfun 40
Heimahjúkrun 40
Hjálpartæki 40
Ferðakostnaður innanlands 40
Ferðakostnaður utanlands 41
Slysatryggingar 41
Réttur til slysatryggingar 41
Sjúkrakostnaður 41
Slysadagpeningar 41
Dánarbætur 41

4. Fötluð börn 43
Greining 43
Greiningar- og ráðgjafarstöð ríkisins 43
Stuðningur og þjónusta 44
Leikfangasöfn og uppeldisleg ráðgjöf 44
Stuðningsfjölskyldur 44
Skammtímavistun 45
Sumardvöl 46
Liðveisla 46
Fjárhagsleg aðstoð 47

5. Heilsufar 49
Mataræði 49
Brjóstagjöf 49
Mataræði skólabarna 49
Sælgæti 49
Gosdrykkir 50
Mjólkurvörur 50
Grænmeti og ávextir 50
Fiskur og lýsi 50
Máltíðir 50
Svefnvenjur 51

Hreyfing 51
Kynþroski og kynlíf 51
  Meðalaldur við kynþroska hjá stúlkum og piltum 51
  Meðalaldur við fyrstu samfarir 52
  Notkun getnaðarvarna 52
  Ungar stúlkur sem mæður 52
  Fóstureyðingar 53
  Kynsjúkdómar 53
  Alnæmi 54
  Kynfræðsla 54
Heilbrigðisþjónusta 54
  Mæðravernd 54
  Ungbarnavernd 55
  Skólaheilsugæsla 55
  Tannvernd 55
Heilsufarsvandamál 56
  Fæðingargallar 56
  Ungbarnadauði 56
  Dánartíðni barna og unglinga 56
  Dánarorsakir 57
  Geðheilbrigði barna og unglinga 57
Notkun barna og unglinga á heilbrigðisþjónustu og helstu ástæður 58
  Heilsugæslustöðvar 58
  Sjúkrahús 58
  Misþroska börn – ofvirk börn 59
  Langveik börn 59
  Stómabörn 60
  Börn með Russel-Silver-Syndrome 60
  Börn með Perthes sjúkdóm 60
  Hjartveik börn 60
  Skarð í vör og góm og önnur andlitslýti 60
  Vöðvarýrnunarsjúkdómurinn Duchenne (DMD) 60
  Tourette-Syndrome (TS) 60
  Krabbameinssjúk börn 61
  Short-Bowel Syndrome 61
  Arfgengir efnaskiptagallar 61
  Gallvega atresia 61
  Sykursýki 62
  Flogaveiki 62
  Fyrirburar 62
  Axlarklemma 62

Slys á börnum ... 62
Hvar verða slysin? ... 62
Orsakir ... 63
Fræðsla til foreldra á heilsugæslustöðvum ... 63
Sundlaugar og fleira ... 63
Leiksvæði ... 63
Hjálmar ... 64
Reiðhjól ... 64
Skólaslys ... 64
Barnabílstólar ... 64
Eitrunarslys ... 64
Umferðarslys ... 64
Ofnæmissjúkdómar ... 65
Heilbrigðisþjónusta fyrir börn og unglinga ... 65

6. Barnaverndarstarf ... 67
Skipan barnaverndarmála ... 67
Barnaverndarstofa ... 67
Barnaverndarnefndir ... 68
Hlutverk Barnaverndarstofu í fósturmálum ... 70
Barnaverndarráð ... 70
Kynferðisbrot og annað ofbeldi ... 73
Ákærur og dómar ... 73
Kvennaathvarf og Stígamót ... 74
Erfiðleikar á heimilum vegna áfengisneyslu ... 74
Fjármagn opinberra aðila til barnaverndarmála ... 74

7. Félagsleg vandamál barna og unglinga ... 77
Vímuefnaneysla ... 77
Áfengisneysla ... 77
Neysla ólöglegra vímuefna ... 78
Tóbaksreykingar ... 79
Ofbeldi ... 80
Einelti í grunnskólum Reykjavíkur ... 80
Sjálfsvíg ... 81
Að komast í kast við lögin ... 83
Ökuleyfissviptingar ... 83
Kærðir og grunaðir um afbrot ... 83
Ungt fólk fyrir dómi ... 84
Ákærur ... 84
Gæsluvarðhald, fangelsi og refsidómar ... 84

8. Skólakerfið 87
Leikskólastig 87
Fjöldi barna á leikskólum 88
Starfsmenn 89
Útgjöld sveitarfélaga til leikskóla 89
Dagvistun á einkaheimilum 89
Grunnskólinn 90
Lengd skólaársins 91
Fjöldi kennslustunda í 1.-10. bekk grunnskóla skólaárið 1996–1997 92
Fjöldi grunnskólanemenda 93
Fjöldi nemenda í bekkjardeildum 93
Einkaskólar 93
Heilsugæsla í skólum 94
Nemendur með sérþarfir 94
Sérskólar 95
Sjúkrakennsla 95
Fjöldi einsetinna skóla 95
Lengd viðvera 95
Nemendur í heimavist 95
Nemendur í skólaakstri 96
Nemendur með annað móðurmál en íslensku 96
Barna- og unglingamenning 97
Fjöldi kennara í grunnskólum 97
Kostnaður við skólahald á grunnskólastigi 97
Framhaldsskólar 98
Fjöldi nemenda 98
Brautskráðir stúdentar 98
Námsbrautir 99
Kostnaður við skólahald á framhaldsskólastigi 99
Um rétt unglinga, 18 ára og yngri, til námslána 99
Dreifbýlisstyrkur 100
Atvinnuþátttaka barna og unglinga 100
Vinna barna 13 ára og yngri 101
Vinna 14–16 ára unglinga 101
Starfsreynsla barna á aldrinum 13–15 ára á höfuðborgarsvæðinu og á landsbyggðinni 101
Vinna með námi 102
Sumarvinna 102

9. Menning 105
Skipulagt félagsstarf 105

Íþróttaiðkun 105
Félagsmiðstöðvar og tómstundaflokkar í skólum 106
Stjórnmálastarf 106
Trúarlegt starf 107
Félagslíf innan skólans 107
Skátastarf og björgunarsveitir 107
Æskulýðs- og tómstundastarf á vegum sveitarfélaga 107
Aðrar tómstundir 107
Hljóðfæraleikur, myndlist og skáldskapur 108
Söngur og dans 108
Tónleikar og sýningar 108
Sjónvarps- og myndbandsáhorf 109
Bóklestur og læsi 109
Tónlist 111
Tölvuleikir 111
Útivist og hestamennska 111
Skemmtanir og mannamót 111
Lífsstíll 112
Fjölmiðlaefni fyrir börn og unglinga 112
Kvikmyndir, myndbönd og sjónvarp 112
Bækur, blöð og leikhús 113

10. Lífssýn unglinga 115
Viðhorf til verkaskiptingar á heimili 115
Viðhorf til barneigna 115
Viðhorf til útlits, heilsu og samskipta 116

Viðaukar 117
I: Nokkrar orðskýringar 117
II: Mannfjöldi 17 ára og yngri 119
III: Barnasáttmáli Sameinuðu þjóðanna í hnotskurn 123
IV: Samstarfsaðilar 125
V: Samtök og stofnanir 126
VI: Lög nr. 83/1994 um umboðsmann barna 130

Þórhildur Líndal
umboðsmaður barna

Fylgt úr hlaði

I.

Þegar ég tók við embætti umboðsmanns barna, hinn 1. janúar 1995, varð ég þess fljótlega áskynja að hvergi var á *einum stað* hægt að ganga að upplýsingum um *stöðu og hagi barna.* Eftir samtöl mín við hina ýmsu aðila, sem koma að málefnum barna og ungmenna á einn eða annan hátt, var mér aftur á móti ljóst að fjöldi slíkra upplýsinga væri til, þó aðeins á víð og dreif. Í því skyni að varpa ljósi á stöðu og hagi barna og ungmenna yngri en 18 ára hér á landi, taldi ég brýnt að ráðast í það verk að safna saman á aðgengilegan stað, í eina handhæga bók, sem flestum fyrirliggjandi upplýsingum um þessa upprennandi kynslóð, sem telur tæpan þriðjung íslensku þjóðarinnar.

Í framhaldi af því leitaði ég eftir samvinnu við dómsmálaráðuneyti, félagsmálaráðuneyti, menntamálaráðuneyti, Hagstofu Íslands, Rannsóknastofnun uppeldis- og menntamála og Landlæknisembættið. Tilnefndir voru sérstakir tengiliðir þessara ráðuneyta og stofnana, en verkefni þeirra var fyrst og fremst fólgið í því að safna saman, á hverju sviði, staðreyndum um börn og ungmenni. Auk framangreindra burðarása hefur að þessari vinnu komið fjöldi annarra sérfræðinga úr ýmsum áttum auk sérfræðings embættisins sem hefur haft umsjón með verkinu. Öllum þessum samstarfsaðilum færi ég mínar bestu þakkir, en lista yfir þá er að finna aftast í bókinni.

Hafa ber í huga að hér er um brautryðjendaverk að ræða og vafalaust er það ekki fullkomið frekar en önnur mannanna verk. Þar sem höfundar efnis eru fjölmargir má vera augljóst að framsetning bókarinnar hefur ekki sama yfirbragð og ef höfundur þess væri einn. Þá úreldast tölulegar upplýsingar fljótt og laga- og stjórnvaldsfyrirmæli geta breyst á einum degi. Þær upplýsingar sem hér birtast eiga hins vegar að gefa glögga heildarmynd af stöðu mála eins og hún lítur út þegar þetta er ritað.

II.

Samkvæmt 1. og 2. mgr. 3. gr laga nr. 83/1994 um umboðsmann barna skal umboðsmaður m.a. *„vinna að því að stjórnvöld, einstaklingar, félög og önnur samtök einstaklinga og fyrirsvarsmenn lögpersóna taki fullt tillit til réttinda, þarfa og hagsmuna barna. Í starfi sínu skal umboðsmaður barna setja fram ábendingar og tillögur um úrbætur sem snerta hag barna á öllum sviðum samfélagsins. – Umboðsmaður skal einkum hafa frumkvæði að stefnumarkandi umræðu í samfélaginu um málefni barna“.*

Í starfi mínu sem umboðsmaður barna hef ég komist að raun um, að á Íslandi eigum við eftir að vinna mikið grundvallarstarf í málefnum barna og ungmenna og sömuleiðis eigum við margt ólært í þeim efnum. Að mínu mati erum við almennt séð komin mun styttra á veg en aðrar Norðurlandaþjóðir, sem við að öðru jöfnu berum okkur saman við. Almenn stefnumörkun og áætlanagerð af hálfu stjórnvalda í málefnum barna og ungmenna er ekki til staðar og sú hugsun, að slíks sé þörf, virðist mörgum vera fjarlæg.

Aðalmarkmið mitt með því að safna saman fyrirliggjandi upplýsingum um börn og ungmenni á Íslandi í eina bók var að fá sem heillegasta mynd af stöðu og högum umbjóðenda minna. Ég tel bók þessa vera gagnlegan grunn sem byggja verði á við mótun opinberrar stefnu í málefnum barna og ungmenna hér á landi, en ég hef ítrekað hvatt til að ráðist verði í það brýna verk. Bókin ætti jafnframt að gagnast öllum þeim, sem áhuga hafa á málefnum barna og ungmenna, auk þess sem nota mætti hana sem fræðsluefni í skólum.

Von mín er sú að þær staðreyndir, sem hér eru lagðar á borð, verði til þess að vekja upp almennar og málefnalegar umræður í þjóðfélaginu um stöðu þessara mála. Orð eru til alls fyrst, en hugur þarf að fylgja máli. Því er afar mikilvægt að í kjölfar orðræða fylgi athafnir, sem sýni viljann til að bæta stöðu barna og fjölskyldna þeirra, í verki.

III.

Bókina hef ég kosið að nefna: *Mannabörn eru merkileg – staðreyndir um börn og unglinga.*

Fyrirsögnin er fengin úr lokaerindi eins af kvæðum Halldórs Kiljans Laxness, sem ber heitið *S.S. Montclare* og birtist í *Kvæðakveri* hans. Mér finnst erindi þetta eiga vel við efni bókarinnar sem hefur að geyma staðreyndir um börn allt frá fæðingu þeirra og þar til þau teljast loks fullgildir þjóðfélagsþegnar. Erindið birtist hér með góðfúslegu leyfi frú Auðar Laxness, ekkju skáldsins, og hljóðar svo:

Mannabörn eru merkileg,
mikið fæðast þau smá,
þau verða leið á lestri í bók,
en lángar að sofa hjá,
og vaxa óðum og fara í ferð
full af söknuði og þrá.
Við fótatak þeirra fagna ég,
þá finn ég hjarta mitt slá.

Reykjavík í aprílmánuði 1998